

Inga Floto:

60'ernes dilemma

Noget om at skrive historie

Det følgende repræsenterer en delvis omarbejdelse af et foredrag, holdt den 10. december 1975 i Historisk Samfund. Når jeg har fulgt Claus Bjørns opfordring til at publicere mine overvejelser på dette tidlige og ufærdige stade, skyldes det mit ønske om at være med til at rejse en positiv debat om disse problemer. Som universitetslærer må man erkende, at det såkaldte ungdomsoprør har betydet et »bevidsthedsskred«, hvis konsekvenser fortsat er vanskelige at bedømme. På den anden side er det en betingelse for overhovedet at få greb om disse ting, at vi begynder at diskutere dem, ikke følelsesladet og engageret – for så kommer vi ingen vegne – men som et historiografisk problem.

Som et middel til at rejse en sådan debat har jeg valgt at præsentere nogle synspunkter fremført af den amerikanske historiker, Gene Wise, i bogen *American Historical Explanations*,¹ hvor han analyserer en række »forklaringsformer« i amerikansk historieforskning og samtidig fremsætter et forslag til en forskningsstrategi for historiografer, som jeg mener med held også ville kunne anvendes på danske forhold – naturligvis med nødvendige modifikationer. Det vil jeg prøve at gøre til sidst.

Wise er stærkt påvirket af den amerikanske videnskabshistoriker Thomas Kuhns bog om *The Structure of Scientific Revolutions*,² hvorfra bl. a. hans paradigme-begreb er hentet, men også nykritikeren Kenneth Burkes overvejelser over *The Philosophy of Literary Form*³ har spillet en stor rolle for ham, det vigtigste metodiske bidrag er dog så vidt jeg kan forstå hans eget. Wise's mere langsigtede formål er at lægge grunden til en historie-sociologi (»a sociology of historical knowledge«), og han har til den ende søgt at give et udkast til en »grounded strategy« for historiografisk arbejde og prøvet at anvende denne strategi i praksis gennem en analyse af en overgangssituation fra én »forklaringsform« til en anden. Det spændende ved hans fremgangsmåde er efter min opfattelse den, at han ikke som historiografer

plejer, tager sit udgangspunkt i kildeanalysen, men derimod i værkets fremtrædelsesform ud fra den betragtning, at den fremtrædelsesform og de forklaringsmønstre, en forfatter vælger når han skal fremlægge sit stof i sig selv er udtryk for nogle til grund liggende værdier, der må formodes at afspejle forfatterens egen holdning, for hvorfor skulle han ellers vælge just denne form?

Ræsonnementet er meget groft optrukket dette: enhver historiker er et produkt af og virker i en bestemt tid og et bestemt forskningsmiljø med en bestemt forskningstradition. Disse ting bestemmer tilsammen det »paradigme«, den »forklaringsform«, det »erkendelsesbur« inden for hvilket han opererer. Men derudover er han jo også et selvstændigt individ, der »indefra« skal fylde disse rammer ud. Den »forklaringsform« han vælger at strukturere sit stof omkring kan derfor også ansues som en slags »situationsstrategi«: det er den måde at forklare tingene på, der på det pågældende tidspunkt, i den givne situation, forekommer forfatteren at give det mest troværdige billede af, eller den mest hensigtsmæssige fortolkning af den »virkelighed«, han søger at genkalde. Når forfatteren vælger at benytte sig af en bestemt forklaringsform, er det altså ikke blot, fordi han er »vokset« ind i en bestemt videnskabstradition, en bestemt »normalvidenskab«, men også fordi den »forklaringsform« den stiller til hans rådighed stemmer overens med grundlæggende elementer i hans egen »virkelighedsopfattelse«, hans egen »omverdensoplevelse«. Der er med andre ord ingen konflikt mellem forfatterens »selvforståelse« og hans »virkelighedsopfattelse«, når han benytter den pågældende »forklaringsform«.

Men dette er naturligvis en idealsituation, selve begrebet »forklaringsform« er jo et kunstgreb. Det er i sig selv en form historiografen presser ned over sit stof, for at finde en adækvat gruppering af forskellige forfattere, på et givet tidspunkt, og den dækker altså aldrig helt, er i virkeligheden under langsom, men konstant omformning. Der findes imidlertid tidspunkter, hvor så mange forfattere på een gang begynder at finde den fremherskende »forklaringsform« utilstrækkelig, at et »paradigme-sammenbrud« synes overhængende. Wise lægger sig på dette sted i sine overvejelser meget tæt op ad Thomas Kuhns ideer, ikke blot i valget af terminologi, men også når han beskriver denne situation som en revolutionær tilstand, der kan medføre et »paradigme-skifte«, dvs. overgangen til en anden »forklaringsform«, der stemmer bedre overens med forfatterens »virkelighedsopfattelse«. Men det kan også ende med, at flertallet falder tilbage i det gamle forklaringsmønster, og »kætterne« stødes ud. Netop på dette punkt kan Wise's teori måske forekomme meget rigid, især hvis man fokuserer på ord som »paradigme-skifte« og »videnskabelig revolution«. Man kan imidlertid også

sige det samme på en anden måde, idet man ikke lægger vægten på det revolutionære, men på den fortløbende omstøbningsproces, og bruger betegnelsen »bevidsthedsskred« for at beskrive en situation, hvor denne omstøbningsproces foregår hastigere og med flere aktive deltagere end i andre perioder. Under alle omstændigheder er det afgørende ved en teori ikke nødvendigvis om den er »rigtig«, men om den er »frugtbar«, om den evner at formidle ny indsigt, og det mener jeg, denne gør.

Det Wise gør, er nemlig, at han foreslår, at historiografen i sin analyse af en bog, et forfatterskab eller eventuelt en hel forklaringsform tager sit udgangspunkt i en situation, hvor »forklaringsformen« bryder sammen. Vi må i teksten lede efter »brud«, eller med den af Wise benyttede metafor: en »forkastning«. Vi må lede efter et sted, hvor forfatterens »experience« and »explanation« go in separate ways«, hvor »[his] mind may tell [him] one thing, but [his] eyes see another«. Altså et sted, hvor hans »selvforståelse« og hans »virkelighedsopfattelse« ikke længere stemmer overens. Det er nemlig i sådanne konfliktsituationer, at »forklaringsformens« til grund liggende værdier og ideer lægges blot, det er derfor her, man med held kan begynde optrevlingen af en bog. Denne optrevling tager i Wise's regie form af en indgående tekstanalyse, der søger at klarlægge tekstens grundlæggende struktur og i øvrigt også har ideologi-kritiske elementer i sig. Altså en analyseform, der er overtaget fra litteraturvidenskaben. Wise betegner også disse »brud«-situationer som »pivotal-moments« eller »tærskel-steder«.

Wise's metode egner sig både til analyse af en enkelt bog, et forfatterskab og en hel »forklaringsform«, hvis grundlæggende værdistruktur, man søger klarlagt. Den er et forsøg på en håndfast løsning på historiografens evige dilemma: sammenhængen mellem »tidsånden« og historikeren. Et forsøg på at »tøjre« denne underlige størrelse gennem en analyse af et konkret tekststed hos en bestemt forfatter i en konkret situation, ud fra den betragtning, at forklaringsformen ikke er en given ting, men en strategi, skabt i forfatterens møde med en bestemt situation, og at det er i dette møde, den må findes og analyseres. Centralt for Wise's opfattelse er videre, at der for ham ikke er noget skel mellem »intellectual history« og historiografi, ud fra den meget rigtige betragtning, at historikerne i deres arbejde jo ikke lever og fungerer løsrevet fra den omgivende kultur og fra andre intellektuelle subkulturer. Men det vil atter sige, at »many of their signals come from outside their profession«. Dvs. at man, når man skal lede efter »tærskelsteder« for at få en indgang til værdistrukturen i en forklaringsform på et givet tidspunkt, med held kan søge over i f. eks. den samtidige kulturdebat. Har man først fået hold på ideerne og de indre konfliktmomenter i »forklaringsformen«, kan man benytte den herigennem erhvervede indsigt i en

analyse af selve historieskrivningen. Nu ved man nemlig, hvad det er, man skal lede efter.

Gene Wise har i sin fremstilling analyseret 3 »forklaringsformer«, som efter hans – og mange andres – mening har afløst hinanden i amerikansk historieskrivning i løbet af dette århundrede, men han har især beskæftiget sig med overgangen fra den første til den anden »forklaringsform«. Den »progressive forklaringsform« var den fremherskende i hele århundredet frem til 2. verdenskrig. De progressive historikere så verden i konstant udvikling, de anså det for historikerens opgave at trænge frem til virkeligheden med stort V, og de mente, de kunne. De anskuede samfundet som et klassesamfund og så økonomien som den drivende kraft. Det var derfor historikerens opgave at afsløre dette, således at det ikke skulle fortsætte fremover. USA's historie var for dem en lang konflikt mellem ondt og godt, sort og hvidt, rige og fattige, land og by, besiddende og besiddelsesløse osv. Men de så med optimisme på fremtiden.

I perioden efter 2. verdenskrig afløses denne »forklaringsform« af en ny, der anlægger et helt andet syn. Den grundlæggende holdning hos disse historikere er pluralistisk, de taler ikke om virkeligheden, men om forskellige perspektiver af tilværelsen. De oplever verden som uigennemskuelig, ja, måske absurd. Samfundet ansues ikke under synsvinklen klasser, men grupper, og man taler om kultur. Nøgleord er begreber som ironi, paradoks, tvetydighed og kompleksitet. De interesserer sig for holdninger, ikke facts, de leder efter underliggende motiver. Og de tror ikke mere på ideologier. – Man har betegnet denne »forklaringsform« som »konsensus«-formen, Wise foretrækker betegnelsen de »mod-progressive«, mens jeg selv i det følgende vil anvende udtrykket »holdningskompleksitet« om denne »forklaringsform«.

I løbet af 60-erne er denne »forklaringsform« blevet anfægtet af en såkaldt New-left-fortolkning, der dog på ingen måde kan siges at have præsenteret nogen sammenhængende »forklaringsform« endnu. Men generelt kan det siges, at konfliktanskuelsen og virkelighedstroen synes på vej ind igen, om end under andre former. Det centrale element for disse historikere er deres ønske om »a usable past«, de vil bruge historien, og de vil bl. a. bruge den til at afdække tingenes virkelige sammenhæng. De vil finde frem til de strukturer og systemer, der »i virkeligheden« bestemmer menneskets tilværelse, ud fra den betragtning, at hvis man kan afdække disse systemer, kan man muligvis også ændre dem. Der ligger altså heri en kritisk holdning til både fortid og nutid. Men der er en undertone af pessimisme.

Som ydre faktorer bag disse »forklaringsformer«s opståen og udvikling nævner man jo sædvanligvis for »konsensus-formen«s vedkommende dels erfaringen fra den 2. verdenskrig, dels den kolde krigs miljø; medens Viet-

nam-krigen er blevet »New-left«-formens vartegn. En lang række andre faktorer spiller naturligvis også ind. Det er måske i denne forbindelse værd at nævne, at Wise – med støtte bl. a. i Richard Hofstadters forfatterskab – også fremdrager et helt andet element, nemlig generationsskiftet. Ikke blot forskellen i livserfaring, som den kan udledes af ovenstående, men også noget rent psykologisk:⁴ »If we are to have any new thoughts, if we are to have an intellectual identity of our own, we must make the effort to distinguish ourselves from those who proceeded us, and perhaps preeminently from those to whom we once had the greatest indebtedness.« Det er bl. a. derfor Wise selv foretrækker betegnelsen »mod-progressiv« frem for »konsensus«. Det er imidlertid ikke årsagerne til disse »forklaringsformer«s opståen og eksistens, der skal analyseres her. Vort ærinde er at anskue problemet »indefra«, at se hvordan den ændrede virkelighedsopfattelse afspejler sig i den måde, historikeren skriver på.

Der er for mig at se ingen tvivl om, at denne måde at anskue historieskrivningen på med held vil kunne overføres på studiet af dansk historiografi i det 20. århundrede. F. eks. vil Erik Arup stå centralt placeret i en dansk »progressiv forklaringsform«, og Povl Bagge vil indtage en nøgleposition i den »holdningskomplekse forklaringsform«, medens en »New-left forklaringsform« endnu ikke kan siges definitivt at have manifesteret sig, selv om der er tilløb fra flere sider. At eftervise dette er imidlertid et stort og omfattende projekt, mit ærinde her er et andet og langt mere ydmygt: jeg vil søge gennem nogle analyser af »tærskelsteder« i dansk kulturdebat i 1960-erne at vise, at en »holdningskompleks« tankegang rent faktisk lader sig påvise ved årtiets begyndelse, men at den i løbet af årtiet geråder i et dilemma; jeg vil diskutere, hvori dette dilemma består, og endelig søge at lede læseren ind på nogle overvejelser over, hvilke konsekvenser dette eventuelt kan få for historieskrivningen.

Villy Sørensen tegnede i sit essay fra 1957 om Den tavse generation det klassiske portræt af den generation, der voksede op med og ind i den »holdningskomplekse« tænkning i Danmark. Den afgørende oplevelse var for dem besættelsen, krigen: de var gamle nok til at forstå, men for unge til at være med. Derfor var befrielsen heller ingen befrielse for dem, de brændte inde med deres heroisme og samtidig dukkede atomtruslen op. Resultatet blev »blasert skepsis« og »uvis katastrofestemning«, alting var egentlig ligegyldigt. Man overlod den ydre verden til sig selv og vendte blikket indad. Og nogle fandt i eksistentialismen en etisk holdning, der kunne vendes mod nihilismen. Den følgende passus er central: »Ungdommens åndelige udvikling kan ikke her forfølges skridt for skridt fra 1945 til 1957. Men der er alt antydnet en mulig genetisk forklaring på, at den synes

at svinge ængsteligt frem og tilbage mellem en nihilistisk og en etisk holdning, mellem hovmodig selvopgivelse og ydmyg selvudfoldelse. Den taler mere om holdninger end om handlinger og har lettere ved at foretage psykologiske end politiske analyser. En sagligt forsvarlig handling eller mening forudsætter en etisk forsvarlig holdning, men så er det jo formasteligt at handle! Ved det som de højrøstede forstår ved »personlig stillingtagen«, forstår de tavse gerne lige det modsatte . . .« Det er denne optagethed af holdninger, af problemerne omkring magtens natur, af motiverne til handlingerne snarere end handlingernes virkning, vi også genfinder i den samtidige historieskrivning og i 60-ernes med. Det er magtkamp, »realpolitik«, politisk strategi og taktik (indenfor alle tidsafsnit), der optager en række af periodens fremtrædende danske historikere.

Hvis vi igen bruger kulturdebatten som barometer, kan vi måske sige, at den »holdningskomplekse« måde at tænke på stod i sin fulde blomst også i Danmark omkring 1960, men at der nu samtidig kan fornemmes visse opbrudstendenser. Den tavse generation var begyndt at røre på sig. Disse tendenser kommer meget klart til udtryk i den debat, der udspandt sig omkring det såkaldte Krogerup-Louisiana-møde, der afholdtes i dagene 30. september til 2. oktober 1960 med deltagelse af en række fremtrædende politikere, forfattere og kulturdebatører. Bjørn Poulsen publicerede siden sit indlæg under titlen »Ideernes krise i åndsliv og politik«,⁶ medens Villy Sørensen satte »frigørelse«⁷ som overskrift for sine overvejelser. Finn Methling kommenterede det hele i sit essay »Det tværpolitiske menneske«,⁸ og hvis det er de til grund liggende værdier vi søger at fastlægge, så er det nok her, vi skal søge. Bjørn Poulsens bog var en kritisk samtidsdiagnose, men det er især værd at mærke sig, at han fornemmer et opbrud, men ikke hvor det bærer hen. Og det er måske også værd at mærke sig, at de tendenser, han analyserer og hvorigennem han diagnosticerer bruddet peger væk fra den sociale virkelighed og fra mennesket i det hele taget. Medens på den anden side titlen på bogen synes at indicere, at problemet efter hans mening netop ligger i kulturens manglende politiske engagement.

Finn Methlings essay er meget mere indforstået. Det, der optager ham, sådan som det også optog Bjørn Poulsen (omend kritisk), er Ole Sarvigs fortolkning af den moderne kunst fra impressionismen og fremad: han (Sarvig) finder et farvel til den omgivende sociale verden og en vandring ind i noget, der hidtil har været mennesket fremmed. Methling kæder denne »virkelighedsopløsning« sammen med de fundamentale ændringer i den naturvidenskabelige tænkning, der først betød fremkomsten af den ikke-euklidiske geometri og siden relativitetsteorien. Også kunsten har nu brudt med det absolute, »ikke for at opløse, men for at udvide og fuldkommengøre«. Han taler

om at leve i en overgangstid, og om et bevidsthedsskred større end overgangen mellem middelalder og renaissance; og han finder, at det generelle kodeord er frihed. Kunsten eksperimenterer med alle mulige former og indhold, det man søger er ikke det entydige, men det mangfoldige, men samtidig viger den bort fra den sociale virkelighed, fordi den her kun finder indsnævring og totalitaritet. Finn Methling taler også om »det vesterlandske intellekt, der har ført os så vidt som til muligheden for en sådan overbærende bredde, hvor form og indhold veksler indenfor samme tidsrum og ikke blot som tidligere tvinges til eentydig form med eet bestemt indhold, hvorefter alle gerne havde at rette sig . . .« Man kunne godt kalde ovenstående for holdningskompleksitetens apoteose, man kunne også sige, at indgangen til 60-erne står i den optimistiske relativismes tegn. Frigørelsen er målet, og selvrefleksionen accepteres som erstatning for det tidligere givne normsystem.⁹ Og i de følgende år, blev det da »den tavse generation« der under navn af »kultureliten« talte højt for at opløse forældede frontholdninger og kunstige skillelinjer.¹⁰

Hvis vi springer frem til 1967 og standser ved Johan Fjord Jensens artikel i Kritik nr. 4 om Det litterære, det videnskabelige og det kritiske værdiproblem,¹¹ står vi atter ved et »tærskelsted«. Vi møder her den fuldmodne »holdningskomplekse« tænkning midt i brudsituationen. Og denne situation er vel at mærke erkendt af forfatteren selv. Vi kan klart udskille nogle nøgleord, der placerer ham i den »holdningskomplekse« sammenhæng: han taler om frigørelsen, om frigørelsen som livsmulighed, om holdningskompleksitet, om tvetydig og højspændt tvivl, om formbehersket spænding, om organiseret tvivl og inklusivitet. Men han taler også om noget andet, han taler om en »følelse af misforhold mellem »behov« og »opfyldelse«, en oplevelse af sin egen situation som »værdispaltet«. Og denne følelse af at befinde sig midt i et brud fører ham ind i en række overvejelser om de præmisser, han hidtil har dyrket videnskab på.

Han tager sit udgangspunkt i en gennemgang af norske disputatsoppositioner i litteratur, publiceret i Edda 1953–1967, og han påpeger som noget karakteristisk, at der ikke finder nogen egentlig thesekritik sted: man kan disputere på alt blot det lader sig verificere. Det, vi møder, er efter hans mening et værdisystem, der har sit centrum i sikkerheden, beskyttet bag en bestemt sandhedsopfattelse. »Men at stå i forhold til sikkerheden er at hengive sig til det bestående. Sikkerheden søger ikke sit grundlag, den har det«, siger han i et centralt citat. Det problem, der optager ham, er forholdet mellem videnskab og politik; det problem der for alvor accentueredes med det såkaldte »ungdomsoprør« året efter. Fjord Jensen når ikke til nogen afklaring, men hans overvejelser kaster lys over både det der gik forud,

og det der kom efter, derfor skal denne centrale passus citeres i sin helhed:

»Sagen har bl. a. at gøre med åbne værdisystemer overfor lukkede. Spillet mellem det åbne og det lukkede giver sig til kende i den åbne holdning til disputatsernes teser og den lukkede til disses realisation. Men kun i een forstand er den første åben: den at intet synspunkt på forhånd udelukkes og intet (litterært relevant) stof på forhånd afskæres. Lukket er den derimod i den forstand, at hvad der fremdrages og hvad der underkastes et synspunkt og selve synspunktet, fremlægges på det lukkede systems vilkår, nemlig, *at det skal kunne dokumentere sig som overindividuel gyldigt*. Dette vilkår er betingelsesløst, skønt der ofte nok dispenseres fra det under handlingerne. På dets fasthed beror det, at traditionen tør forholde sig tolerant til disputatsernes hensigter. Ved kravet om disses overindividuelle acceptabilitet har videnskabslivet sikret sig mod det vilkårlige og mod politisering. På dette krav beror det, at man har kunnet danne et skel mellem den objektive og derved videnskabelige holdning og den subjektive og derfor videnskabsfremmede. Og på dette beror da endelig den opfattelse, at den videnskabelige udfoldelse i sin art er værdineutral, at den i forskydningen mod det overindividuelle har magtet at skyde sig bort fra værdierne.« Der hvor han især sætter sin kritik ind over for det i disputatssystemet eksemplificerede videnskabssyn, er, at det afskærer sig fra situationen. Den theseopfattelse, der ifølge hans mening her repræsenteres er, at det der fremtræder som disputatsens hensigt, alene må have sit korrelat i materialet selv. »Den sandhed, der blev til gennem tesens bekræftelse, var en sandhed i stoffet.« Det bygger imidlertid på den fejlslutning, »at sandheden alene har sin instans i stoffet. Det har den ikke. Den har det også i *situationen*.« Han foretager derefter en analyse af værdibegrebet, som han sætter i relation til behov: »en given tings værdi opstår ved dens evne til at blive brugt, altså til at opfylde behov.« Det er behovet, der vækker skaberevnen, men behovet er betinget af bevidstgørelsen om værdien: »at leve med lav værdibevidsthed er at leve konservativt«, hævder han. Og han mener dette også gælder forskningen.

Til sidst følger så hans analyse af det kritiske værdiproblem. Hans opfattelse er indeholdt i dette nøglecitater: »at forske er som at forholde sig til stole. Det kan ske ved tilpasning eller ved original udfoldelse. Det kan ske gennem værdibevidsthed eller uden, og det kan ske med lav bevidsthedsgrad eller med høj. Det sker derimod ikke ved at stille sig uafhængigt af værdierne, det kan ingen. Det valg, der melder sig, er også for forskeren: at sætte sine vilkår og sin virkelighed i det systemgivne eller med værdibevidstheden som instrument at skabe sin virkelighed i systembruddet. Kan han i første tilfælde kalde sig *forsker*, virker han i det andet som *kritiker*.«

I det følgende giver Fjord Jensen et eksempel på, hvad han kalder »sy-

stemkritik«, ved at beskrive, hvad han selv gjorde i sin egen Turgenjev-bog. Sådan som han beskriver sin fremgangsmåde, synes jeg imidlertid ikke, den opfylder hans egne krav til en såkaldt »kritisk« analyse: for det første står det overhovedet ikke klart, hvad det er i »situationen«, der gør et studium af Turgenjavs indflydelse på dansk åndsliv relevant. Dernæst forekommer det mig, at han netop ikke henter sit værdigrundlag uden for systemet, materialet, erkendelsesburet, i hvert fald ikke som han selv beskriver sin fremgangsmåde: »han kan i lyset af den fremmede digtning tillægge sider af vor digtning, der ikke tidligere har været tillagt betydning, værdi . . .« Så vidt jeg kan se, er der her ikke tale om systemkritik, eller om systemnedbrydning, men om en situation, hvor forskeren bevidst solidariserer sig med een side af sit materiale. Det han beskriver er en eksistentiel, personligt engageret forskning, ikke den politisk-bevidste, kritiske forskning, der nu omfattes af begrebet kritisk forskning. Hans overvejelser såvel som hans løsningsforsøg ligger stadig på det private plan.

Han kredser længe og indædt om problemet, men nogen afklaring når han ikke, måske kan følgende citat antyde i hvilken retning hans overvejelser går: (eksemplet er Carl Plougs digtning) »hvor forskeren i sin søgen efter den overindividuelle sandhed enten fastholder genstanden i sin 100-årige abstraktion eller søger tilbage til den oprindelige situation for genstanden binder kritikeren genstanden såvel som sig selv til den nutidige situation. Inde under de polariteter, der udgår fra situationen, konfronterer han sit emne med et værdisyn, i det konkrete tilfælde: det nedvurderes. Men denne nedvurdering virker tilbage på situationen som et budskab til denne. En udsoning er på vej . . .«

Vi har således her mødt en forsker, der står midt i bruddet. Han har erkendt, »et misforhold mellem »behov« og opfyldelse«. Han befinder sig i en situation, hvor det videnskabelige apparat, der hidtil har stået til hans rådighed ikke mere forekommer ham tilfredsstillende, men han har endnu ikke fundet et nyt. Og det han bl. a. søger er en videnskab, der kan bruges. Vi har desuden, og dette mener jeg er væsentligt, lokaliseret en brudflade, der omkranses af begreberne »holdningskompleksitet« og »kritik«, og det er en brudflade, jeg vil tillade mig at betegne som »60-ernes dilemma«. Thi dette var just Fjord Jensens problem: han opdagede, at han ikke kunne være både holdningskompleks og kritisk, han måtte vælge. Men hvad har nu alt dette med historieskrivning at gøre?

Hvis vi kan acceptere – og det mener jeg analyserne af Villy Sørensen og Finn Methling har vist, at Wises' rids af grundelementerne i »konsensus«-tænkningen (i det foregående kaldet »holdningskompleksiteten«) også er gældende for samme tidsrum i Danmark, så kan man også begribe historieskrivningen herudfra. Hvis det er holdninger, ikke facts; psykologi ikke

politik; menneskelige motiver; moralske og etiske konflikter, magt versus ret osv., der optager historikerne som mennesker, så er det klart, at disse interesser styrer deres emnevalg. Emnet vælges ikke på grund af sit konkrete indhold, men fordi dets problematik er dækkende for historikerens interesser, men dermed er det også i aller højeste grad relevant og har netop sit udspring i situationen, situationen er blot en anden, end den Fjord Jensen nu vil tage højde for. Det han nemlig pludselig oplever på sin egen sjæl og krop er, at den tilværelsesfortolkning, han hidtil har identificeret sig med, ikke længere tilfredsstillter ham. Det er nu andre ting, der forekommer ham væsentlige, andre spørgsmål han vil have svar på, og den videnskabelige »forklaringsform« han hidtil har benyttet sig af forekommer ham ikke længere dækkende, den tilfredsstillter ikke hans nuværende behov. Han erkender nemlig, at hans situation, hans virkelighedsopfattelse må betinge hans videnskabssyn, han forstår bare ikke, at nøjagtig det samme må have været gældende for hans forgængere (og for hans tidligere jeg). Deres situation var blot en anden, derfor søgte de svar på andre spørgsmål, der var relevante for dem, for deres situation. Derfor mener jeg også, at hans disputatskritik er forfejlet.

Jeg mener desuden, at vi netop ved at tage vores udgangspunkt i den brudflade vi har lokaliseret via analysen af Fjord Jensens kritik og i de værdier, vi har kunnet fastlægge via denne og de foregående analyser af Villy Sørensen og Finn Methling har fået en værdifuld indfaldsvinkel til forståelsen af efterkrigstidens danske historieskrivning. Hvis vi kan acceptere tanken om et fælles grundmønster for hele det kulturelle miljø, hvoraf historikeren er en del, så kan vi prøve at efterspore dette grundmønster i deres produktion og forstå deres måde at skrive på og deres emnevalg herudfra. I en anden sammenhæng har jeg forsøgt at analysere Jens Engbergs bog om Dansk Guldalder ud fra denne synsvinkel.¹² Hans situation er efter min mening den samme som Fjord Jensens, blot med den forskel, at den indtræffer seks år senere. Hans dilemma er fundamentalt det samme: også han har haft en oplevelse, i dette tilfælde af fortiden, der bringer hans »virkelighedsopfattelse« og hans »selvforståelse« i konflikt, og han gør den samme erkendelse som Fjord Jensen: at det må få konsekvenser for hans videnskabssyn. Men heller ikke han kan løse problemet omkring en forening af »holdningskompleksitet« og kritik. Han geråder i en konflikt, som han – efter min mening uden held – søger at skrive sig ud af.

Men hvad er det da for en oplevelse, de har haft? De to – og mange andre med dem. Tage Skou Hansen har fortalt om det således:¹³ »I 1949 forsøgte jeg at skrive nogle drengehistorier. Jeg mente bare ikke, jeg kunne få nogen til at tro på dem, hvis ikke jeg var meget dybsindig. Og det var

jeg så. Det gik alligevel ikke. Men 20 år efter kom jeg i tanker om historierne igen, fordi radioen bad om et bidrag til en sommer enquete, som hed Min skolevej. Og så skrev jeg dem uden dybsindigheder. Nu duede de faktisk, og de trak en hel roman med sig, nemlig Tredje halvleg. Historierne handlede slet ikke om menneskets problematiske natur på godt og ondt, som jeg havde troet i 1949. Pointen i dem var dels at drengene, når de spillede fodbold og boksede og lavede hærværk, opdagede, at der var forskellige vurderingssystemer til. De blev politisk bevidste. Oppe hos mor og far gjaldt et sæt regler. Nede i gården et andet. Henne i skolen et tredje sæt. Drengene lærte at hoppe fra den ene hakkeorden til den anden og at holde kæft til de rigtige tidspunkter, og de tabte noget ved det. Men det perspektiv var der ingen, der havde sans for i 1949, så tæt på krigen og besættelsen. Dengang interesserede man sig for arvesynden, som var kommet for dagen igen med kz-lejrene. Man interesserede sig ikke konkret for politik eller for børns lege, og derfor kunne jeg altså heller ikke få fortalt mine egne historier. Jeg forstod dem ikke endnu.«

Tilbage er kun eet eneste spørgsmål: Er det nødvendigt at sætte en væsentlig indsigt over styr for at erhverve en anden?

(Manuskript afleveret februar 1976).

Noter

- 1 Dorsey Press, 1973.
- 2 University of Chicago Press, 1962, 2. udv. udgave 1970. Dansk udgave: Videnskabsens revolutioner med indledning af Knud Haakonssen, Fremad 1973.
- 3 The Philosophy of Literary Form: Studies in Symbolic Action, Knopf, Vintage Book, 1957 (1941).
- 4 Richard Hofstadter, The Progressive Historians, Jonathan Cape 1968, s. XIV, citeret i Wise, s. 243. Om Hofstadters bog se iøvrigt min anmeldelse i Historisk Tidsskrift, bind 74, 1974, s. 572–573 og Niels Thorsen, Nyere tendenser i amerikansk historiografi: Debatten om »konflikt« og »konsensus«, samme sted s. 342–363.
- 5 Her citeret efter uglebogen: Mellem fortid og fremtid, Gyldendal 1969, s. 13.
- 6 Gyldendals uglebøger, 1961.
- 7 Frigørelsens stadier i essaysamlingen Hverken-eller, Gyldendal 1961, s. 76–110.
- 8 Vindrosen 1961, s. 231–244.
- 9 Om selvrefleksion og normopløsning se Villy Sørensens artikel: Kritikens og Bjørn Poulsens dilemma, oprindeligt i Information oktober 1959, siden i Hverken-eller, s. 124–125.
- 10 Jævnfør 2. del af Villy Sørensens essay Den tavse generation, forfattet 1963 og trykt i essaysamlingen Mellem fortid og fremtid, s. 14–18.
- 11 Kritik 4, Fremad 1967, s. 106–142.
- 12 I en anmeldelse af bogen i Historisk Tidsskrift 76, 1976, s. 194–198.
- 13 Meddelelser fra Dansk lærerforening 3, 1974, s. 364–365.